

НІЖИНСЬКА СТАРОВИНА

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ

Григорій Самойленко (Ніжин)

ДМИТРО ГРУДИНА – ТЕАТРАЛЬНИЙ ДІЯЧ І АКТОР ІЗ ТВОРЧОГО ГУРТКА МАРІЇ ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ

Видатна українська актриса М.К.Заньковецька 1902 р. купила в Ніжині будинок і постійно тут проживала після гастролей. Але її відпочинок був відносним, бо вона постійно збирала молодь і влаштувала в місті вистави. Наполегливість і щира любов до молоді давали свої результати. Вистави досягали професійного рівня. Тож не випадково, що значна частина ніжинських аматорів, підтриманих М.Заньковецькою та М.Садовським, пізніше стали професійними акторами: Єлизавета Хуторна, Марія Малиш-Федорець, Галина Ніжинська, Юхим Скороход та ін. [1]. Серед них був і Дмитро Грудина, який пройшов школу великої майстерності Марії Заньковецької та навічно закохався в класичну драматургію.

Дмитро Якимович Грудина народився у Ніжині 10 лютого 1893 р. в православній родині міщанина Якіма Кузьмича та його законної дружини Єфросинії Захарівни. Отримав початкову освіту у Першому парафіяльному Ніжинському міському училищі, яке закінчив у 1905 році.

Родина Дмитра Грудина мешкала у Ніжині на околиці міського передмістя Мигалівки – на Сучківці. Поруч із ними знаходилась садиба Заньковецької. І Марія Костянтинівна чула щебетання дівчоріччя, а їх було у Грудин аж шестеро. Одного разу, вставши навшпиньки, вона заглянула у двір сусідів і запитала Грудиниху: «А що то за соловейко там у вас виспіває?» А це співала старша дочка Грудин Женья. Так пройшло знайомство знаменитої артистки і майбутньої аматорки. Як згадує Євгенія Тарнавська (це прізвище Є.Грудини по чоловіку), коли трапилась пожежа у батьковій хаті, Марія Костянтинівна забрала її на деякий час жити до себе, дала їй свій одяг. Пізніше вона подарувала їй український костюм (сорочку, спідницю та плахту), в якому Женья грала в театрі Заньковецької. Цей костюм Є.Тарнавська передала в Ніжинський театр і нині він зберігається в експозиції М.Заньковецької у Ніжинському краєзнавчому музеї.

У своїх спогадах Є.Тарнавська відзначала простоту і доброту Марії Костянтинівни, відсутність у неї будь-якого чванства, зверхності, увагу до кожної людини. Все це, разом із її величезним талантом привертало до неї серця людей. Молодь її просто обожнювала.

За сестрою Женею до творчого гуртка – своєрідного творчого гніздечка М.Заньковецької попав і Дмитро Грудина. Так і залишилися надовго в аматорському активі актриси брат і сестра з родини коваля Грудини.

Після перших виступів на сцені Дмитро Грудина змушений був виїхати до Києва, щоб заробляти на кусок хліба, де вже працював його брат Іван. Він влаштувався у майстерню Фелікса Жолондковського. З часом Дмитро Грудина зближується з київськими соціал-демократами, включається в роботу організації. 30 вересня 1913 р., перебуваючи у Ніжині, Дмитро передав пекарю Онисиму Михелеву листівку Київського організаційного комітету РСДРП, в якій був висловлений протест київських робітників різних національностей проти ганебної антисемітської справи Бейліса, яка проходила в Києві. Листівка була наповнена гніву проти царського уряду, проти тих кривавих злочинів, які були здійснені ним протягом останніх років: кривава неділя 9 січня в Петрограді, ленський розстріл, татаро-арм'янська різанина, єврейські погроми тощо. Листівка закінчувалась словами: «В этот день мы заявляем: не Бейлису место на скамье подсудимых, а царскому правительству и его союзникам. На них, и только на них кровь народа. Пусть же день суда над Бейлисом будет днем суда народа над царизмом, днем нашего протеста против кошмарной политики. Долой царизм с его кровавой политикой! Да здравствует Российская революция, объединяющая всех без различия национальностей» [2].

Театральна труппа М.К.Заньковецької в Ніжині.
У верхньому ряду з квітами Марія Заньковецька.
Внизу сидить (третій зліва) Дмитро Грудина

Із протестами проти справи Бейліса виступили тоді багато представників української і російської інтелігенції, зокрема і професор Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька П.В.Тихомиров.

Про листівку, яку привіз до Ніжина Д.Грудина, довідалась ніжинська поліція, і ротмістр Малов викликав на допит братів Михайла та Онисима Михелевих, кондитера Гоппе. Останній під тиском жандарма приніс листівку. Ротмістр Малов дав розпорядження розшукати Дмитра Грудину і зробити у нього обшук, а також провести обшук на виявлення листівок на всіх заводах і промислових закладах Ніжина [3].

У перших числах жовтня 1913 р. Д.Грудина поїхав на цукровий завод Харитоненка у село Парафіївку Борзнянського повіту. Там 17 жовтня 1913 р. поліція і заарештувала його і зробила обшук [4]. Особливо турбувались жандарми тим, скільки листівок було розповсюджено серед робітників заводу. Під час слідства Д.Грудина знаходився в Борзнянській та Ніжинській в'язниці, а потім був відправлений до Києва.

29 квітня 1914 р. у Ніжин прийшло повідомлення про те, що ухвалою Київської судової палати Д.Грудина засуджувався на 8 місяців, які повинен був відбувати у Чернігівській в'язниці до 8 серпня 1914 р. [5]. Проте, як заявляв пізніше сам Д.Грудина, він сидів у Лук'янівській в'язниці у Києві 2 роки [6].

У 1916 році Дмитро Грудина повернувся до Ніжина і працював у майстерні ковалем. У цей час у місті активно діяла театральна студія під керівництвом Федора Проценка, тому студійців за поширення української культури називали «мазепинцями та шпигунами Німеччини».

Дмитро Грудина у виставі «Розумний і дурень» успішно зіграв роль Данила. Проте недовго йому довелось грати у виставах, бо у 1917 р. його призвали до діючої армії, яка знаходилась на західному фронті, бо ще продовжувалася Світова війна. Унтер-офіцер шостого гренадерського Таврицького полку Д.Грудина в цьому ж році вступив до УСДРП. На фронті він був головою ротного комітету і членом корпусного комітету солдатських депутатів. Пізніше, уже в 1937 р. на допиті в НКВС, він пояснював про свій перехід із партії РСДРП у УСДРП тим, що у військовій частині, де він служив, було багато українців. А будучи погано ознайомленим із програмою більшовиків, вважав, що між програмами РСДРП та УСДРП різниці немає [7].

Під час приходу до влади Центральної Ради Дмитро Грудина підтримує її і опиняється у Києві на з'їзді українських солдатів. Як згадує один із активних її діячів Дмитро Дорошенко у своїх спогадах, 17 грудня 1917 р. відкрився з'їзд рад селянських, робітничих і солдатських депутатів України. Центральна Рада провела через Селянську Спілку та військові українські організації роботу, щоб ті прислали на з'їзд якомога більше своїх делегатів. Кворуму не було, тому з'їзд виявився досить багатолюдним – понад 2000 учасників, але від більшовицьких організацій було всього 150 представників. Останні були потиснуті від столу президії. «Так чи інакше керування з'їздом опинилося в руках українських есерів. Вибрано було президіум. Від есерів вибрано Мик.Ковалевського. Арк.Степаненка, М.Панченка, М.Стасюка, Дм.Ісаевича, Курилку, В.Сланського, М.Полозова і Л.Ковальова, від соц.-дем. – М.Порша, А.Пісоцького, Грудину; від рос. меншовиків – Бердичевського, від Півд.-Зах. Фронту – Козака, від Чорноморського флоту – Петренка, від Балтійського – Ковальова. Від різних російських фракцій було ухвалено: обрати 7 членів президіуму аж на другий день, в тім числі 4 місця дати більшовикам» [8].

Д.Грудина, як сам він про це заявляв пізніше, був рядовим, але активним членом Центральної Ради (хоча в списку його прізвище відсутнє [9]), підтримує зв'язки з членами Центральної Ради Антоном Драгоморецьким, Євгеном Нероновичем та Михайлом Авдієнком [10]. Бував також на засіданні фракції УСДРП як співробітник газети «Наш голос» (орган Центральної Ради для військових).

Дмитро Грудина познайомився також із членом Центральної ради від Ніжина Іпполітом Ковалевським, який проводив значну роботу в місті щодо втілення її рішень у життя [11]. Як свідчать протоколи Ніжинського Громадського комітету – органа влади в Ніжині, 2 (15) березня 1918 р. Д.Грудина, як представник делегації в Центральну Раду виступив із доповіддю (протокол № 18). На вечірньому засіданні комітету (протокол №19) Д.Грудина вніс пропозицію: віддрукувати розпорядження і законопроекти Уряду Української Республіки і відозву Уряду Української

Центральної Ради. Ніжинський Громадський комітет прийняв рішення: «Надрукувати відозви Уряду Української народної Республіки терміново російською мовою, а також видати у вигляді газети уривки із київських газет (№ платний)» [12]. Ці ж протоколи підтверджують, що Ніжинський Громадський комітет звертався за військовою допомогою до Центральної Ради через начальника гарнізону Радченка 28 лютого (13 березня) 1918 р.

Після того, як у квітні 1918 р. владу захопив гетьман П.Скоропадський і була ліквідована Українська Центральна Рада, Д.Грудина у цьому ж році повернувся до Ніжина, працював ковалем, брав участь у виставах, які готувала М.Заньковецька. 1918 р. театральна рада при відділі Наросвіти з метою дати розвагу працюючим масам Ніжина запропонувала Ф.Д.Проценку організувати народний театр із двома секціями – українською та російською. До театру була запрошена М.К.Заньковецька, яка запропонувала викликати з Полтави талановитого актора Бориса Романицького, який погодився і став режисером цього театру. З ним приїхали також актори Т.Садовська-Тимківська, А.Ратмиров (Тимківський), А.Остерський, В.Сосницька.

Ф.Д.Проценко залучив до театру і місцевих акторів. Через деякий час була поставлена п'єса «Наталка Полтавка», в якій взяла участь М.Заньковецька, зігравши Терпелиху. Велика актриса захопила всіх своєю грою цієї ролі, бо увесь зал був «овіяний якимсь сумом і світився материнською любов'ю до дочки, ладної віддати своє щастя за теплий спокій для старої матері» [13].

Великим успіхом користувались також вистави «Суєта» (11 червня 1918 р.), «Гетьман Дорошенко», «Казка старого млина», «Молода кров», «Циганка Аза» (11 червня). Так, у «Суєті» Д.Грудина зіграв роль сільського учителя Деміда Короленка, а його сестра Є.Тарнавська – Явдоху, у «Гетьмані Дорошенко» – Івана Сірка тощо.

Збереглися світлини того часу. На одній із них Марія Заньковецька разом із ніжинськими акторами сфотографувалась після вистави «Молода кров» за п'єсою В.Винниченка. Серед акторів – Д.Грудина та Є.Тарнавська.

П.К.Саксаганський у листі до М.Заньковецької в Ніжин переконував її, що настав час зайнятися створенням нового Державного Українського театру в Києві. Ця ідея зацікавила Марію Костянтинівну, і вона 2 липня 1919 р. поїхала до Києва, бо в Ніжині було неспокійно. Влада переходила до рук різних воюючих армій, угрупувань: то до денікінців, то до німців, то до білих, а то до червоних.

Разом із М.К.Заньковецькою з Ніжина поїхали актори Б.Романицький, Т.Садовська, А.Ратмиров (в 20-х роках він був керівником Другого держжукртеатру) та інші. Поїхав з ними і Д.Грудина. З 1919 по 1921 рік він працював актором та помічником режисера Державного Народного Українського театру в Києві, який із 1922 р. носив ім'я Марії Заньковецької. Художнім керівником театру був П.Саксаганський.

У цей час Київ, як і Ніжин, переходив у 1919-1920 роках до різних військових угрупувань: то він був у руках радянських військ (починаючи з лютого 1919 р.), то петлюрівців (із липня 1919 р.), то денікінців (із серпня 1919 р.), то знову радянських військ (із грудня 1919 р.) а потім польських військ (із травня по червень 1920 р.). У другій половині 1920 р. у Києві встановлюється радянська влада.

Дмитро Грудина не тільки працював у театрі, а й виконував різні доручення

підпільної організації. У 1920 р. він вступив до Української комуністичної партії, яку на основі лівого крила УСДРП (незалежних) створили у Вінниці на Установчому з'їзді в січні 1920 р. Д. Драгомирецький, М. Авдієнко та ін. Саме вони й запропонували Д. Грудині вступити в її ряди. Партія проповідувала комуністичні ідеї з гаслом самостійної України, відмежування від більшовиків і спрямування в бік західноєвропейського робітничого руху. Під час допиту 1937 р. слідчий задав Д. Грудині питання, чому він був присутнім на банкеті на честь Петлюри під час приходу поляків. І Дмитро Якимович відповідав, що це було завдання члена ЦК УКП Юрія Яворського, який був у підпіллі. «Меня пригласили на банкет не как Грудину, а как председателя Союза сценических деятелей» [14]. Юрій Яворський був членом бюро УКП і в 1921–1922 р. секретарем Харківського губкому УКП і кандидатом в члени ЦК УКП.

9 вересня 1920 р. Д. Грудину заарештували у справі «Антирадянської організації «УСО». Винуватим він себе не визнавав. Слідство нічого не встановило, і через 6 місяців його звільнили.

У 1921 р. Д. Грудина повернувся до Ніжина і у другій половині 1922 р. вступив до КП(б)У. Всі свої сили він віддавав мистецькій справі, працював художнім керівником української трупи, створеної Ф. Д. Проценком влітку 1920 р. при Наросвіти з місцевих аматорів. А в 1922 р. створив і очолив у місті Драматичну студію імені М. Заньковецької, яка повинна була готувати кадри для «зразкового драматичного театру» з класичним українським та світовим репертуаром. Навчання проводилося протягом трьох годин увечері. Професори та викладачі Ніжинського інституту народної освіти В. І. Резанов, В. О. Заболотський, Ф. Д. Проценко, Н. Данчевський, Г. Козленко, актори Д. Грудина-Коваль, О. Олександров, Г. Шекун та ін. читали лекції та вели практичні заняття. Провідну роль у Державній драматичній студії ім. М. К. Заньковецької відігравали її директор Д. Грудина та активний діяч театрального й культурного життя в місті, керівник російської трупи О. Олександров. Саме він із колективом свого відділення підготував цікаві вистави з російського репертуару: п'єси «Без вини виноватые», «Женитьба Бальзаминова» О. Островського, «Власть тьмы» Л. Толстого та ін. Секретарем студії був В. Крементуло.

У дворічний план навчання в Державній драматичній студії ім. М. К. Заньковецької входили предмети: історія театру, українознавство, історія культури, мистецтво актора, ритмо-пластика, художнє читання, дикція, теорія музики, психологія та ін.

Газета «Известия Нежинского уисполкома» 7 серпня 1922 р. сповіщала, що з 1 по 15 серпня був відкритий запис на всі відділення Студії – російської, української, єврейської. Тут же перераховувалися предмети та викладачі, які читатимуть лекції та проводитимуть практичні заняття.

У цій же рубриці газети повідомлялося, що наступного дня, 8 серпня 1922 р., відбудеться перший виступ Студії, яка була відкрита два місяці тому. В програмі зазначені уривки з інсценізації талановитого українського режисера Леся Курбаса поеми Т. Шевченка «Гайдамаки» та інші номери. В цьому ж повідомленні говорилось, що ввечері буде брати участь «відома оперна співачка, артистка Львівської опери М. Ф. Шекун-Коломійченко, яка користувалась великим успіхом в Росії і на Україні та за кордоном. Останні концерти артистки в Харкові викликали великий успіх і нині

Шекун-Коломійченко здійснює концертне турне по Україні за рахунок Музтекема Наркомосвіти. В програмі співачки посмертні твори українських композиторів Стеценка, Степового та ін. « [15]. Дмитро Грудина, організувавши драматичну студію ім. М.Заньковецької, за рік її існування підготував декілька вистав, серед них «Сава Чалий», «Гетьман Дорошенко», інсценізацію Леся Курбаса «Гайдамаки» Т.Шевченка та інші [16].

У Ніжинському краєзнавчому музеї збереглася афіша, яка повідомляла, що в Літньому театрі ім. Т.Шевченка 28 серпня 1922 р. відбудеться вистава «Гетьман Дорошенко», в якій буде зайнята вся Драмстудія ім. М.К.Заньковецької. Підготовку спектаклю здійснили Д.Грудина та О.Олександров. Виконавцями ролей виступили як досвідчені актори, так і молоді. Назвемо їх тут всіх, бо вони продовжували утверджувати в Ніжині традиції М.Заньковецької. Це Левкович-Орленко (Петро Дорошенко), Д.Грудина-Коваль (Іван Сірко), О.Олександров (Іван Самойлович), Трактирський (Іван Мазепа), Шекун (полковник Яненко), Зеленевська (Прися, його дочка, дружина Дорошенка), Радошевич (Галя, вихованка Яненка), Крементулова (баба, господиня Яненка), Крементуло (полковник Шульга), Зубова (полковниця Шульга), Тарнавська (стариця Митродора, мати Дорошенка), Литовка (Роман, молодий козак), Сиротенко (бандурист), Остерський (посланець московський). Ф.Проценко (посланець турецький), Кобижча (Джура).

На жаль, відгуків на виставу не розшукано, тому важко говорити, як ніжинці впорались з досить складною п'єсою Л.Старицької-Черняхівської.

13 жовтня 1922 р. була поставлена комедія М.Старицького «Крути та не перекручай». У цій виставі Д.Грудина зіграв роль Грицька, сина селянина Вовка, а його сестра Є.Тарнавська – Присю, наймичку адвоката Храпко.

Студійці також показали ніжинцям вистави, створені на основі декламації революційних поем та ритмо-пластичних сценах. Хоча студія проіснувала лише один рік, проте, вона багато зробила для професійної підготовки молоді, яка пізніше стала осередком художньої самодіяльності в окрузі.

1922 рік був досить плідним у мистецькому відношенні. Газета «Известия Нежинского уисполкома», яка почала виходити з 18 червня 1922 р. після восьмимісячної перерви, надрукувала декілька рецензій на вистави у рубриці «Театр и искусство», відмічаючи, що театральне життя в місті активізувалося, запрацювали три драматичні колективи (російський, український, єврейський), які показали вистави «Євреї» за п'єсою Є.Чирикова, «На дні» М.Горького, «Учень Сатани» Б.Шоу, «Ревізор» М.Гоголя (укр. мовою).

Про виставу «Ревізор», яка відбулася в літньому театрі ім. Т.Шевченка 16 липня 1922 р., місцева газета сповіщала: «Якщо врахувати найсуворішу критику, навіть значні дефекти виконання, нарешті різношерстність костюмів, один факт постановки безсмертної Гоголівської п'єси є таким великим явищем сірого провінційного життя театру, що всі хвилини повинні взаємно скоротитись одним цим величезним плюсом... Постановка «Ревізора» заслуговує повного схвалення. Режисурою в особі т.т. Грудини-Ковалю і Олександрова проведена велика робота» [17].

Після від'їзду Д.Грудини з Ніжина його традиції продовжили В.Ратмиров та В.Карамазов, які 1923 р. відкрили при Ніжинському театрі студію-майстерню для

підготовку працівників мистецтва.

У 1923 р. Д.Грудина знову поїхав у Харків, тодішню столицю України, і поринув у бурхливе мистецьке життя. Він познайомився з письменником Василем Елланом-Блакитним, який був родом із Чернігівщини. Той залучив його до роботи в газеті «Вісті», які редагував, а потім познайомив із керівником літературного об'єднання «Плуг» Сергієм Пилипенком. З 1924 р. Д.Грудина працював у газеті «Селянська правда» (1924).

1924-1926 роках Д.Грудина керував Народним українським театром, в якому поставив п'єси «Гетьман Дорошенко», «Богдан Хмельницький» Л.Старицької-Черняхівської, «Вій» за М.Гоголем та інші. Видав книгу «Художнє читання» (Х., 1927).

У 1928-1930 роках він очолював Всеукраїнський комітет Спілки працівників мистецтва, а в 1930-1932 роках був секретарем літературного об'єднання «Плуг». У 1929 р. разом із капелою «Думка» Д.Грудина як представник Наркомосвіти, побував у Парижі, і розповів про це у кінці «Перший рейд» (К., 1930).

Це був харківський період діяльності Дмитра Грудина, досить складний і суперечливий, бо пов'язаний із пошуками шляху утвердження театрального мистецтва на новому етапі його розвитку.

Д.Грудина в практичній діяльності і у своїх виступах та критичних статтях відстоював принципи класичного театру, театру в якому він працював і який, на його погляд, потрібний був масовому глядачеві, робітникам і селянам. А тому виступав проти будь-яких новацій в театральному мистецтві. Не сприймав він і Леся Курбаса. Нині зрозуміло, що це були два підходи до функціонування театру, які знаходили місце, не тільки в українському, але й у російському та зарубіжному театральному мистецтві.

Театральні пошуки Леся Курбаса – це був крок уперед, бо митець думав не про удосконалення традицій дореволюційного театру, основаному, в силу соціальних причин, на побутовому матеріалі, а про створення нового за своєю естетикою і принципами відбору і аналізу життєвого матеріалу театру, нового напрямку в театральному мистецтві, який би вивів український театр на європейський простір. Леся Курбас був митцем-філософом, а тому під час постановки вистав він використовував нетрадиційні прийоми – прийоми експресіонізму та конструктивізму, залучав умовно-метафоричні засоби. Але це не було повторення знахідок західноєвропейських режисерів. Їх творив митець України, з українським світобаченням, який добре знав українські національні традиції, і створював новий, український стиль – необароковий. І це особливо проявилось на українському матеріалі при постановці п'єс М.Куліша «Народний Малахій» (1928), «Мина Мазайло» (1929), «Маклена Граса» (1933), які були введені в репертуар «Березіля».

Пошук Леся Курбаса був настільки самобутнім і багатогранним, що не можна не погодитись з російським поетом О.Мандельштамом, який бачив його вистави: «Театр українського режисера, театр «Жакерії», «Комуни в степах», «Гайдамаків» і «Шпани» – це не єдиний театр, а чимало побороюючих себе взаємно напрямків. Перед «Березолем» маячить почесний і благодотворний розпад: із нього вийдуть основні типи майбутнього українського театру і, продовжуючи нарізно, продовжать його діло»

[18].

Нині традиції Леся Курбаса можуть знайти свій розвиток у нових колективах, які втілять у життя те, що було започатковано у творчій лабораторії великого митця.

Проте, в кінці 20 – на початку 30-х років ці новації Леся Курбаса не сприймалися значною частиною творчих працівників, зокрема керівництвом театру ім. І.Франка, представниками літературного об'єднання «Плуг» С.Пилипенком, Д.Грудиною та іншими, зокрема, позаорганізаційним театрознавцем, поетом і драматургом Яковом Мамонтовим та ін. Видатний режисер Гнат Юра на всеукраїнському театральному диспуті 1928 р. доводив, що «маси вимагають від театру не головоломних побудов, а реальних виявлень життя і боротьби, які є єдиною можливою утилітарною виразністю» [19].

На жаль, різні естетичні погляди на розвиток театрального мистецтва, його напрямків, які мали право на існування, були переведені в політичне русло, яке переросло в грубе ідеологічне протистояння і безглузде звинувачення одне одного. Це ж повторилося і на диспуті 1929 р.

Неприятність Д.Грудини до театру «Березіль» та Л.Курбаса проявилася ще у 1925 р., коли березільці гастролювали у Харкові. Керівництво республіки доброзичливо поставились до театру і запропонувало Л.Курбасу переїхати до Харкова. Юрій Смолич, активний учасник театрального життя цього часу, згадував: «Пилипенко й Грудина, тобто «Плуг», а за ними й усі «кооператорські» кола проти переїзду Курбаса до Харкова заповзято воювали; під керівництвом Грудини з решток театру Сабініна, в приміщенні Тіволі, утворили побутово-етнографічний театр, старотрадиційного напрямку, найменувавши його «Народний театр».. Втім, знайшли вони собі й могутніх спільників. Наприклад, це був Мамонтов... Потім це був Туркельтауб – професор мистецтвознавства, театральний критик... Він ставився з повагою до Курбасових шукань, але здобутки «Березоля» вважав недостатніми для театру «виробничого». За Туркельтаубом йшли доволі-таки широкі кола місцевої інтелігенції – російської та української, з кола колишніх «меценатів» та театролюбів» [20]. Це протиборство завершилось тим, що при підтримці керівників партійного та державного апарату «Березіль» був з Кисва переведений до Харкова на становище центрального державного театру, а в іншому найбільшому театральному приміщенні Червонозаводському театрі під керівництвом відомого режисера О.Л.Загарова був створений новий театральний колектив (1927), який опирався на традиції українського побутового та російського психологічного театру. Цей театр взяли під своє крило драматург Я.Мамонтов та керівник Спілки «Робмис» Дмитро Грудина [21]. В ньому вперше була поставлена п'єса Я.Мамонтова «Республіка на колесах».

Д.Грудина опублікував у журналах «Мистецька трибуна», «Сільський театр», «Театр», «Культрабобник» статті на театральну та літературну тематику, зокрема і пов'язаних з творчістю Леся Курбаса [22].

Андрій Хвиля, який був у 1920-1930-х роках досить відомим партійним і державним діячем, входив до складу ЦК КП(б)У, був першим заступником наркому освіти і начальником Управління у справах мистецтв при Раднаркомі УРСР [23], користувався великою популярністю серед мистецьких кіл, схильно ставився до «Березіля» і Л.Курбаса. А тому не погоджувався з Д.Грудиною і намагався його

поправити. На допиті у 1937 р. про це Д.Грудина так говорив: «У 1931 році я написав критичну статтю про театр «Березиль» і його керівника Курбаса як про націоналістичний і здав у журнал «Критика». Після цього зі мною захотів поговорити Хвиля. Він сказав, що стаття в основному позитивна, але дещо однобічна. Як позитивне у діяльності Курбаса і його театру вказав на їх виставу «Гайдамаки». Тоді ж Хвиля дав мені пряму вказівку, щоб і я в інших своїх роботах висвітлював у націоналістичному дусі Курбаса і його театр «Березиль». Я написав дві статті про діяльність цього театру позитивні. Хвиля мене висунув на посаду секретаря організації «Плуг» [24]. Якщо зняти негативні у пізнішому сприйнятті слова «націоналістичні», то це твердження дає можливість з'ясувати деякі моменти відносин Д.Грудини і А.Хвилі, вплив останнього на зміну поглядів критика відносно театральних новацій Л.Курбаса і його постановок у театрі «Березиль».

Д.Грудина підготував книгу «Декларації і маніфести», в яку помістив свої критичні та театральні статті і виступи й видав її у 1933 р. Він багату уваги приділяв театальному життю. В 1932 р. у журналі «Критика» з'являється його узагальнююча стаття «Український радянський театр за 15 років».

У червні 1934 р. столицею України знову став Київ. Разом із установами до Києва переїхав і Дмитро Грудина. Працював заступником начальника Театрального відділу Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР, а також був редактором журналу «Мистецтво», продовжував займатись критичною діяльністю. Він задумав написати історію театру в Україні, збирав для цього матеріал. На цей час припадає його одруження зі студенткою Київської консерваторії Е.А.Ліфшиц, яка мала чудовий голос.

У 1935-1936 р. Д.Грудина працював над кіносценарієм «Наталка Полтавка». Але він не був прийнятий Київською кіностудією. Її директор М.П.Ткач на допиті 1937 р. стверджував, що сценарій мав політичні і художні недоліки, хоча А.Хвиля наполягав на тому, щоб його прийняли, бо необхідно було «підняти авторитет Грудини як корисної нам людини» [25].

Коло близьких друзів та соратників у 1934-1937 роках поступово зменшувалося, бо розпочалась ганебна сталінська «чистка», яка охопила людей від вищих керівних кадрів до робітників і селян. Страшно навіть уявити собі деспотизм і безглуздість цієї компанії. З сумом перечитуєш сьогодні справи репресованих, в тому числі і Дмитра Грудини. Його заарештували 29 травня 1937 року. На квартирі в Києві по вулиці Воровського, 48, кв. 26 був влаштований обшук, під час якого відібрали партійний квиток члена КП(б)У, а також листи.

На Д.Грудину була заведена слідча справа №817 про антирадянську націоналістичну організацію на Україні за ст. 54-8, 54-1 КК УРСР. Розпочато її було 29 травня 1937 р. – закінчено 20 жовтня 1937 р. Справа відкривається анкетною заарештованого:

« Грудина Дмитрий Акимович
 10 февраля 1893 г. рождения.
 Литератор. Член Союза советских писателей
 Из рабочих. Образование – высшее
 Член партии с 1921 года

В 1920 г. арестован УКВ в Киеве.

Находился в тюрьме 6 месяцев за участие в петлюровском движении».

Старший лейтенант держбезпеки Дітман, розглянувши справу Д.Грудина, визнав, що він є членом керівного центру української фашистської націоналістичної організації.

Мабуть під тиском, Д.Грудина написав 3 червня 1937 р. листа народному комісару внутрішніх справ УРСР тов. Іванову В.Т., в якому зазначав, що, проаналізувавши свою громадську діяльність, починаючи з часу вступу в КП(б)У в 1921-1937 роках, він прийшов до висновку, що значна частина цієї роботи, в силу об'єктивних і суб'єктивних причин, носила не комуністичний, а націоналістичний характер у душі тієї організації, яка довгі роки продовжувала і продовжує функціонувати на Україні і учасником якої він був, піддавшись довірі високих авторитетів, зокрема комуніста Хвилі. Він також вказує на те, що його використовували як колишнього члена Центральної Ради. Д.Грудина просить врахувати чистосердечне покаяння [26].

Протоколи наступних допитів свідчать про те, що слідчі намагалися як уточнити біографічні факти, які торкались вступу до УСДРП та КПУ, причетності його до Центральної Ради, так і добитись визнання, що Д.Грудина належить до фашистської націоналістичної організації, що він займався контрреволюційною діяльністю в рядах УКП, яка була резервом петлюрівських банд, займався формування повстанських груп тощо.

Використовуючи різні методи, слідчий Дітман добивався свого, про це свідчить уривок з протоколу від 2 червня 1937 р.:

«Грудина: Во второй половине 1922 года я вернулся в КП(б)У.

Вопрос: Как Вы сумели превратиться в коммуниста.

Ответ: Я шел в коммунистическую партию, чтобы освободиться от национализма».

І далі Грудина дає визнання:

«Мои националистические проявления. В 1923 году я вступил в литературную организацию «Плуг», которая занималась контрреволюционной деятельностью. Следуя указаниям Пилипенко, Штангея и Попова вел борьбу против советской власти.

Председатель «Плуга» Пилипенко занимался «просветительством» и тормозил развитие украинской литературы.

Работая в 1924–25 годах в Харьковском Украинском народном театре в качестве художественного руководителя, я недостаточно активно продвигал советский репертуар и допустил такие пьесы: «Богдан Хмельницкий»...

Я находился под влиянием Скрипника.

К рецидивам национализма отношу и свою рецензию на пьесу Ирчана «Плацдарм».

Мои националистические проявления протекали на протяжении многих лет, мне трудно об этом вспомнить. Но я вспомню.

Следователь: Вспомните сейчас.

Грудина: Мои проявления в своей книжке «На кордоні, на межі». Эта книжка

очерков о коллективизации. Но я сейчас не могу вспомнить ряда фактов.

Следователь: Вы хотите уклониться от ответов. Давайте показания о своей деятельности в «Плуге». 1 июня вы сделали заявление, что ваша деятельность не была антикоммунистической. Настаиваете?

Ответ: Нет, не настаиваю».

Після відповідної обробки в органах НКВС Д.Грудина 3 червня 1937 р. знову зробив визнання про вплив на нього А.Хвилі.

Слідчий не задоволений свідченнями Д.Грудини, вважав їх загальними і незадовільними. І тоді він додає:

«Я лично получил ... рублей в 1934 году авансом за книгу об украинском театре, и хотя сроки договора прошли, но от меня никто не потребовал аванса. Получил такие авансы художник Петрицкий Анатолий, директор Харьковского оперного театра Воробьев (арестован в 1937 году), композитор с Харькова Костенко. Составлялись предварительные списки на различные пособия, и они утверждались Хвылей.

Конечная цель организации – свержение советской власти, мы блокировались с народными массами. Мы стремились использовать многообразие методов, в первую очередь украинскую литературу, театр, кино, наполнив их националистическим содержанием. Мы стремились привить советской общественности сознание бессилия советских композиторов, писателей и художников.

Под влиянием Скрыпника я описал деятельность театра «Березиль» революционной. Больше пока я никого вспомнить не могу.

Следователь: Вспоминайте немедленно».

Ім'я Д. Грудини зустрічається в свідченнях М.М.Ялового, С.В.Пилипенка, В.З.Гжицького, Орла-Орленка, К.А.Довганя, Руліна, І.Ю.Сенченка, Є.М.Захарчука, М.П.Ткача та інших. І сьогодні бачиш, що всі ці свідчення – результат «роботи» слідчих, того вибивання фактів, яким так пишалось НКВС. Дуже боляче перечитувати ці документи.

Протокол від 19 жовтня 1937 р. зафіксував, що Дмитро Грудина як на останніх слідчих зустрічах, так і нині заявив, що він «ніколи не займався контрреволюційною діяльністю і категорично заперечує всі звинувачення».

23 жовтня 1937 р. був зачитаний заключний висновок, в якому сказано: «Обвиняемый Грудина виновным себя признал, но в процессе дальнейшего следствия от своих показаний отказался».

А 25 жовтня 1937 р. відбувся суд, на якому Д. Грудина визнав себе винним в контрреволюційній діяльності лише в період громадянської війни. Він відмовився від попередніх свідчень, заперечив, що Хвиля його вербував. «После гражданской войны я прекратил политическую деятельность и борьбу против советской власти и стал честным гражданином», – завершив своє слово звинувачений.

І тут же був зачитаний вирок: розстріл із конфіскацією всього майна. Це було 25 жовтня, а наступного дня 26 жовтня 1937 року вирок був виконаний у Києві у Лук'янівській в'язниці.

За три місяці до закінчення Київської консерваторії була заарештована дружина Дмитра Якимовича Е.А.Ліфшиц-Грудина і засуджена на 8 років таборів. Їх дочка Діна

Грудина писала автору цих рядків із Нью-Йорку: «Коли батька було заарештовано (в 1937, рік мого народження), мою матір разом зі мною було вислано до «Алжир'у» (Акмолинський лагерь жен изменников родины), звідки мене (в 3-х літньому віці) забрала на виховання сестра батька Женя (альтернатива: спеціальний дитячий будинок). З тих пір я жила в Ніжині довгі роки, вчилася в школі № 3, потім в інституті, потім ще й працювала в своїй рідній школі вчителем математики і музики, поки не настала нагода переїхати до мами в Київ (її життя після табору – безправне, принижене існування, зруйнована доля, знищене майбутнє (вона мала оперний голос і навчалась в Київській консерваторії, звідки була зразу ж відчислена). Маму Женю (я давно вже називала її мамою, тож – мала 2-х мам!) я забрала з собою в Київ.

Я ніколи батька не бачила, а він ніколи не дізнався, хто в нього народився – син чи дочка...

Довгий час ми нічого не знали про його долю. Мали лише брехливу довідку, що він помер від хвороби в 1942 р. в місцях ув'язнення. Тільки з часом, коли стало можливим дістатися архівів, по крупицях я дізнавалася про його загибель (час і місце) та про його життєвий шлях більш детально, ніж знала з розповідей обох моїх мам – сестри Дмитра та його дружини».

16 червня 1989 р. у ЦК Компартії була розглянута справа Д.Грудини. З свідченнями про Дмитра Якимовича виступили Т.О.Медведєв, Г.Ф.Овчаров. Була прийнята постанова: підтвердити членство в партії Грудини Д.Я. з 1921 року (№ 44773).

11 вересня 1989 р. Пленум Верховного суду УРСР, розглянувши питання про відновлення справедливості щодо жертв репресії сталінізму, прийняв постанову про реабілітацію великої кількості діячів культури, в тому числі і Дмитра Грудини.

Так, нарешті, правда про відомого діяча театральної культури та актора, якого цінувала М.Заньковецька, восторжествувала.

ПРИМІТКИ

1. Самойленко Г.В. Марія Заньковецька і Поліський край. – Ніжин, 2004. – С. 45-77.
2. Фонди Ніжинського краєзнавчого музею // Листівка.
3. Там само // Фотокопія розпорядження ротмістра Малова.
4. Там само // Фотокопія про результати обшуку.
5. Там само // Фотокопія постанови Київської судової палати.
6. Слідча справа НКВС №817.
7. Слідча справа НКВС №817.
8. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т. 1. Доба Центральної Ради. – Київ, 2002. – С. 167.
9. Верстюк В., Остапко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – Київ, 1998. – С. 206-237.
10. Слідча справа НКВС №817.
11. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. – Ніжин, 2005. – С. 184-186.
12. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 341, оп. 1, спр. 1399, арк. 17 зв.

13. Дурилін С.М. Марія Заньковецька. – К., 1955. – С. 408.
14. Слідча справа НКВС №817.
15. Известия Нежинского уисполкома. – 1922. – 7 августа (№7).
16. ВДАЧОН, ф. 598, оп.1, спр. 665, арк. 241.
17. Известия Нежинского уисполкома. – 1922. – 23 июля (№5).
18. Мандельштам О. «Березіль» // Київський пролетар. – Київ, 1926. – 7 травня (№102).
19. Лягущенко А. Лесь Курбас: мистецтво художника у дзеркалі двох епох // Український театр. – 1996. – №2. – С. 3.
20. Смолич Ю. Розповідь про неспокій триває. Частина друга. – К., 1969. – С. 52.
21. Там само. – С. 53.
22. Грудина Д. Декларації і маніфести. Про «шляхи» «Березоля» // Критика (Харків). – 1931. – Ч. 2. – Лютий. – С. 92-108; *Він же*. «Стаканчик» з «Березоля» // Радянський театр (Харків). – 1931. – Ч. 3; *Він же*. Рецидив – чи... «строга витримана лінія» // Критика (Харків). – 1931. – Ч. 4. – Квітень. – С. 78-90; *Він же*. «Стаканчик»... «воїнствує» // Радянський театр (Харків). – 1931. – Ч. 4-5. – С. 51–58; *Він же*. Про театральний диспут в будинку літератора В.Блакитного (9.ІІІ.1931) // Літературна Газета (Харків). – 1931. – Ч. 10; *Він же*. Досвід шевства ХПЗ над «Березолем» перенесемо на заводи країни // Театральна декада (Харків). – 1931. – Ч. 1. – С. 10–11; *Він же*. Український радянський театр за 15 років // Критика (Харків). – 1932. – Ч. 11. – С. 40–67; *Він же*. З приводу помилок «Березоля». Лист до редакції // Комсомолец України (Харків). – 1932. – 27 лютого; *Він же*. За високу культуру радянської естрадної драматургії // За марколенінську критику (Київ). – 1934. – Ч. 8. – Серпень. – С. 82–97; *Він же*. Против Курбасовщины в театре // Театр и драматургия (Москва). – 1934. – № 6. – Июнь. – С. 30–36 та ін.
23. Табачник Д. І руйнівник і будівничий // Репресоване «відродження». – Київ, 1993. – С. 385-398.
24. Слідча справа НКВС №817.
25. Там само.
26. Там само.

Сергій Зозуля (Київ-Ніжин)

УЧАСТЬ КОБЗАРЯ Т.М.ПАРХОМЕНКА В КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОМУ ЖИТТІ НІЖИНА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Із-поміж «товарищества» співочого цеху межі ХІХ-ХХ ст. особа сліпого бандуриста Терентія (Терешка) Макаровича Пархоменка є досить помітною і неординарною: кому ще з українських кобзарів і лірників доводилося виступати в оперному театрі або на загальнодержавному науковому форумі; отримувати допомогу від професійних композиторів у підборі музики [5, С.448]. За ступенем виявленої цікавості до професійної діяльності і репертуару Т.М.Пархоменка в науковому світі свого часу, можна порівняти хіба що з проявами інтересу до постаті Остапа Вересая. Але, попри констатацію фінальних результатів етнографічних досліджень професійної діяльності Т.М.Пархоменка, не менш цікавими є епізоди його біографії, особливо – зважаючи на їх безпосередній вплив на розвиток культурно-мистецького життя в Україні.